

ДОЛОО. ИРГЭНИЙ ХЭРЭГ ШҮҮХЭД ХЯНАН ШИЙДВЭРЛЭХ ТУХАЙ ХУУЛИЙН ХЭРЭГЖИЛТИЙН ҮР ДАГАВАРТ ХЭСЭГЧЛЭН ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

Судалгааны зөвлөх: Нийслэлийн Иргэний хэргийн давж заалдах шатны
шүүхийн шүүгч Э.Золзаяа

Судалгаа гүйцэтгэсэн: Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн
Эрдэм шинжилгээний ажилтан Л.Амгаланбаатар
Эрдэм шинжилгээний ажилтан С.Цэрэндолгор

Удиртгал

Монгол Улсын Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль /цаашид “ИХШХШТХ” гэх/¹ 2002 онд батлагдан хэрэгжсэнээс хойш даруй 19 жилийн хугацаа өнгөрчээ. Тус хууль нь иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчдын хооронд үүссэн иргэний эрх зүйн маргааныг шүүх иргэний хэрэг үүсгэн хянан шийдвэрлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулдаг 20 бүлэг, 195 зүйлтэй Монгол Улсын суурь хуулийн нэг юм.

ИХШХШТХ-ийг 2002 оны 01 дүгээр сарын 10-ны өдөр баталснаас хойш судалгаа хийж буй хугацаа болох 2020 оны 03 дугаар сарын 31-ний өдрийг хүртэлх хугацаанд нийт 23 удаагийн нэмэлт, өөрчлөлтийг оруулжээ.

Хууль зүй, дотоод хэргийн яамнаас өгсөн чиглэлийн дагуу Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгээс 2021 оны 1 дүгээр улирлаас эхлэн тогтмол ИХШХШТХ-ийн хэрэгжилтэд дүн шинжилгээ хийхээр болсон бөгөөд ийнхүү эхний улирлын тайланг боловсруулав.

ИХШХШТХ-ийн хэрэгжилтийн үр дагаварт дүн шинжилгээ хийх ажлыг иргэний эрх зүйн харилцааны явцад бодитоор үүсэж байгаа, ач холбогдолтой, зайлшгүй шийдвэрлэвэл зохих асуудлын хүрээнд хийж гүйцэтгэхийг эрмэлзсэн бөгөөд дүн шинжилгээ хийх ажлын зорилго нь ИХШХШТХ-ийн хэрэгжилтийн явц дахь ололтыг бататгах, түүний хэрэгжилтийн бодит байдалд дүн шинжилгээ хийх, гарч байгаа хүндрэл, бэрхшээлтэй асуудал, нийгэмд үзүүлж байгаа эерэг, сөрөг нөлөөллийг илрүүлэх, цаашлаад ИХШХШТХ-ийг зохистой, үр дүнтэй хэрэгжүүлэх боломжит хувилбарыг санал болгоход оршино.

Ингэхдээ тус хүрээлэнгээс тогтмол дүн шинжилгээ хийхээр болсны хувьд практикт хууль хэрэглээний хамгийн их маргаан дагуулдаг, хэрэгжүүлэхэд хүндрэлтэй гэж үздэг зохицуулалтуудыг сонгон авч, улирал тус бүр тодорхой асуудлын хүрээнд хийх, тухайн асуудлаа дэлгэрүүлэн судлах замаар дүгнэлт гаргах, санал дэвшүүлэх чиглэлийг судалгааны багийн зүгээс баримтлав.

Судалгааг гүйцэтгэхэд баримталсан зарчим

Судалгааг шинжлэх ухааны арга зүйд тулгуурлан хараат бус, бие даасан байдлаар хийж гүйцэтгэж, судалгааны дүгнэлтийг гагцхүү тухайн судалгаагаар тогтоогдсон үр дүнд үндэслэн бодитоор гаргахыг зорьсон.

Түүнчлэн, судалгааны багийн хувьд цаг хугацаа, хүний нөөц зэрэг олон хүчин зүйлийг харгалзан нуршуу, үр дүн багатай бичиглэлээс зайлсхийхийг хичээж, товч, тодорхой байдлаар дүн шинжилгээ хийхийг зорьсон гэдгийг дурдах нь зүйтэй.

Судалгааны хүрээ

Судалгааны багийн зүгээс судалгааны хүрээг тодорхойлох зорилгоор иргэний эрх зүйгээр өндөр мэргэшсэн эрдэмтэн, судлаачдаас бичгээр санал авах, уулзалт-ярилцлага зохион байгуулах, бичмэл академик болон бодлогын эх сурвалж цуглуулах зэрэг ажиллагааг богино хугацаанд далайцтай хийж гүйцэтгэсэн ба энэхүү ажиллагаанд үндэслэн ИХШХШТХ-ийн хэрэгжилтийн үр дагаварт дүн шинжилгээнд хамаарах зохицуулалтыг сонголоо.

1 Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл, 2002 (№8).

Зохицуулалтыг сонгохдоо тухайлан энэ улирлын дүн шинжилгээнд иргэний хэрэг үүсгэхээс өмнөх ажиллагаатай холбогдох асуудал, иргэний хэрэг үүсгэснээс хойш хийгдэх ажиллагаатай холбогдох асуудал гэж хоёр хувааж, тус бүрд хамаарах хэд хэдэн зүйл сонгон авч судалгааг гүйцэтгэсэн болно.

Судалгааны арга зүй

Судалгааг эрх зүйн харьцуулалтын арга, шүүхийн практик судлах, тайлан, статистикийн тоо баримтад дүн шинжилгээ хийх, онолын эх сурвалжийг ашиглан гүйцэтгэсэн.

Нэг. Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагааны онцлог

ИХШХШТХ-ийн 12 дугаар зүйлийн агуулгаас үзвэл иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх 3 ажиллагааг энэ хуулиар зохицуулсан байна. Үүнд, ердийн буюу нэхэмжлэлээр үүсэх, гомдлоор үүсэх, онцгой ажиллагааны журмаар хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа багтана. Тус байдлаар ангилан зохицуулах нь ажиллагаа бүрд баримтлах зарчимтай холбоотой. Ердийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны үндсэн зарчим нь диспозитив болон мэтгэлцэх зарчим байдаг бол гомдлоор үүсэх хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд дээрх хоёр зарчмаас гадна нотлох баримт цуглуулахтай холбоотой нэмэлт зарчмыг хуулиар тодорхойлох шаардлагатай. Харин онцгой ажиллагаа нь “Мөрдөн шалгах” буюу шүүх нотлох баримт цуглуулах зарчим үйлчилж байгаа боловч уг зарчмыг хуульд томъёолон тодорхойлох шаардлага бий эсэхэд мөн судалгаа шаардах юм.

Энэ дүн шинжилгээний хүрээнд ердийн журмаар иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд баримтлах диспозитив болон мэтгэлцэх зарчим хэрхэн хэрэгжиж байгаатай холбоотой хуулийн зарим зохицуулалтыг хамруулсан болно.

Диспозитив зарчим. 1990-ээд онд хэрэгжсэн эрх зүйн шинэтгэлийн үр дүнд диспозитив зарчим нь Монгол Улсын өнөөгийн ИХШХШТХ-д тусгалаа олсон бөгөөд индивидуализмын үнэт зүйлс болон хувь этгээдийн бие даасан байдал, өөрийн ашиг сонирхлыг бие даан тодорхойлох, хэрэгжүүлэх чадварыг хүлээн зөвшөөрсөн чухал үйл явдал болсон.² Хэдийгээр ИХШХШТХ-д диспозитив зарчмыг шууд заагаагүй ч тус зарчим ИХШХША-ны оролцогчдын процессын шинжтэй үйлдэл, түүний агуулгаар илэрдэг. Өөрөөр хэлбэл, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа талуудын санаачилга буюу хүслийн үндсэн дээр явагддаг.³ Тухайлбал, ИХШХШТХ-ийн 12 дугаар зүйлд иргэний хэрэг үүсгэхийн тулд шүүхэд хүсэлт, нэхэмжлэл гаргах, мөн хуулийн 26 дугаар зүйлд нэхэмжлэгч нэхэмжлэлээсээ татгалзах, зохигч эвлэрэх, хариуцагч нэхэмжлэлийн шаардлагыг хүлээн зөвшөөрөх, биелүүлэх зэрэг харилцан зөвшилцөн сайн дурын үндсэн дээр асуудлаа өөрсдийн хүсэл зоригоор шийдвэрлэнэ гэж зааснаар илэрч байна.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн 2018 оны 02 дугаар сарын 02-ны өдрийн “ИХШХШТХ-ийн 67 дугаар зүйлийн 67.1.5 дахь заалт, 118 дугаар зүйлийн 118.5 дахь хэсгийн зарим заалт Үндсэн хуулийн холбогдох заалтыг зөрчсөн эсэх маргааныг хянан шийдвэрлэсэн тухай” 02 дугаар дүгнэлтийн үндэслэх хэсэгт “... Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагааны онцлог нь уг ажиллагаанд удирдлага болгодог тусгай зарчим болох диспозитив буюу иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагааг зохигчдын санаачилга, хүсэлтийн үндсэн дээр явуулах болон мэтгэлцэх зарчимд үндэслэдэг явдал юм”⁴ гэж тайлбарласан. Мөн зарим судлаачид диспозитив зарчмын агуулгыг зохигчид хэрэг хянан шийдвэрлэх

2 Б.Буянхишиг, Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх эрх зүй, 2021 он, 38 дахь тал.

3 Монгол Улсын Дээд шүүхийн 2017 оны 06 дугаар сарын 09-ний өдрийн зөвлөмж, дугаар 01, Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд баримтлах зарчим, иргэний хэрэг үүсгэсэн шүүгчийн ажиллагаа, цаашид анхаарах асуудал.

4 Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн 2018 оны 02 дугаар сарын 02-ны өдрийн дүгнэлт, дугаар 02, Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 67 дугаар зүйлийн 67.1.5 дахь заалт, 118 дугаар зүйлийн 118.5 дахь хэсгийн зарим заалт Үндсэн хуулийн холбогдох заалтыг зөрчсөн эсэх маргааныг хянан шийдвэрлэсэн тухай.

ажиллагааг эхлүүлэх, үргэлжлүүлэх, төгсгөх асуудлаа бие даан чөлөөтэй хэрэгжүүлэх буюу хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг удирдах зарчим⁵ гэж тайлбарладаг.

Ийнхүү диспозитив зарчмыг шууд үгчлэн хуульчлаагүй боловч ердийн хуулийн зохицуулалтаар амилуулж чадсан байгаа нь кодификацийн онолыг баримталсан гэж үзэхээр байгааг⁶ судлаач Б.Буянхишиг дурдсан нь тэмдэглүүштэй болжээ.

Иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны диспозитив зарчмын талаар судлаачид өөр өөр байр суурь илэрхийлдэг боловч энэ дүн шинжилгээний хүрээнд уг зарчмын онолын асуудлыг хөндөөгүй болно. Диспозитив зарчмыг иргэний процессын хуульд томъёолон оруулах эсэх асуудал нь Ром-Германы эрх зүйн бүлд⁷ хамаарах улс орнуудын судлаачдын дунд одоог хүртэл маргаантай байна.

Цаашид бид диспозитив зарчмыг үндсэн утгыг нь алдагдуулахгүйгээр дэлгэрүүлэн хөгжүүлэх шаардлагатай. Зарчим нь тодорхойлогдсон эрх зүйн салбартаа чухал үүргийг гүйцэтгэдэг ба “гол тулгуур” нь болдог. Иймд диспозитив зарчмыг хуульд тодорхойлоогүй байдал нь ойлголтын янз бүрийн асуудал үүсгэж болно.

Мэтгэлцэх зарчим. Уг зарчмыг ИХШХШТХ-ийн 6 дугаар зүйлд зохицуулсан. Мэтгэлцэнэ гэдэг нь нэхэмжлэгч тал нэхэмжлэлийн шаардлага, маргааны үйл баримт, хариуцагчийн гэм бурууг нотолж, татгалзлыг үгүйсгэх, хариуцагч нэхэмжлэгчийн шаардлагыг татгалзах, түүнийхээ үндэслэлийг нотлох үүрэгтэйгээр⁸ хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд идэвхтэй оролцох байдлаар илэрдэг байна. Диспозитив зарчимтай харьцуулахад хууль тогтоогч нь мэтгэлцэх зарчмыг хуульчлан тогтоож өгснөөр олон янз байдлаар зарчмыг тайлбарлахаас урьдчилан сэргийлж чадсан.⁹ Иймд энэ хэсэгт мэтгэлцэх зарчмын талаар тайлбарлах шаардлагагүй гэж үзлээ.

Энэ удаагийн судалгааны тайланд судалгааны багийн зүгээс гагцхүү эхлэл болгож, иргэний хэрэг үүсгэхээс өмнө болон үүсгэснээс хойш хийх ажиллагаатай холбоотой асуудал хэмээн хоёр ангилж, тодорхой зохицуулалтад товч дүн шинжилгээ хийхийг зорьсон.

Хоёр. Иргэний хэрэг үүсгэхээс өмнө хийгдэх ажиллагаатай холбоотой асуудал

ИХШХШТХ-ийн 66 дугаар зүйлд заасны дагуу шүүгч нэхэмжлэлийг хүлээн авсан өдрөөс хойш 7 хоногийн дотор хэрэг үүсгэх тухай захирамж гаргана. Энэхүү захирамж гарах үндэслэл нь хуулийн 65 дугаар зүйлийн 65.1 дэх хэсэгт заасан нэхэмжлэлийг хүлээн авахаас татгалзах үндэслэл байхгүй тохиолдол юм. Иймд нэхэмжлэл хүлээн авсан шүүгчийн ажиллагаа нь хуулийн 65.1 дэх хэсэгт заасан үндэслэл байгаа эсэхийг шалгадаг.

5 Ю.Кают, Монгол Улсын Иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх эрх зүй, 2015 он, 17 дахь тал.

6 Б.Буянхишиг, Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх эрх зүй, 2021 он, 42 дахь тал.

7 Б.Чимид, Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал, 2017 он, 141 дэх талд ашигласан нэр томъёог хэрэглэв.

8 Монгол Улсын дээд шүүхийн 2017 оны 06 дугаар сарын 01-ний өдрийн зөвлөмж, дугаар 01, “Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд баримтлах зарчим, иргэний хэрэг үүсгэсэн шүүгчийн ажиллагаа, цаашид анхаарах асуудал.

9 Дэлгэрэнгүйг дээрх зөвлөмжөөс харна уу.

Гэвч ИХШХШТХ-ийн 65 дугаар зүйлийн 65.1 дэх хэсэгт заасан үндэслэлүүдээс практикт төдийлөн хэрэгждэггүй буюу хэрэгжих боломжгүй зохицуулалтууд байна. Өөрөөр хэлбэл, нэхэмжлэлийн хүрээнд шалгалт хийж буй шүүгч олж тогтоох боломжгүй үндэслэлийг энэ зохицуулалтад оруулсантай холбоотой. Тухайлбал, ИХШХШТХ-ийн 65 дугаар зүйлийн 65.1.6, 65.1.7, 65.1.8, 65.1.10 зэргийг дурдаж болно.

№	Хуулийн зүйл, заалт	Тайлбар
1.	65.1.6.Нэхэмжлэлд дурдсан үйл баримт, зохигчийн гэм буруугийн талаар хуулийн хүчин төгөлдөр шүүхийн болон арбитрын шийдвэр, эсхүл нэхэмжлэлийг хүлээн авахаас татгалзсан, түүнчлэн хэргийг хэрэгсэхгүй болгосон хуулийн хүчин төгөлдөр шүүхийн болон арбитрын шийдвэр буюу шүүхийн тогтоол, шүүгчийн захирамж байгаа;	Шүүгч нийтэд илэрхий үйл баримтаас бусад тохиолдолд хүлээн авсан нэхэмжлэлд дурдагдсан үйл баримт, зохигчийн гэм буруугийн талаар нэхэмжлэлийг хүлээн авахаас татгалзсан, хэргийг хэрэгсэхгүй болгосон шүүхийн болон арбитрын шийдвэр, шүүхийн тогтоол, шүүгчийн захирамж байгаа эсэхийг нэхэмжлэгч холбогдох баримтыг өгөөгүй тохиолдолд тогтоох боломжгүй. Нэхэмжлэгч уг баримтыг өгөөгүй бол шүүх хариуцагчийн тайлбар, түүний гаргаж өгсөн дээр дурдсан үндэслэлтэй холбоотой нотлох баримтыг үндэслэж шийдвэрлэхээр болж байна. Иймд шүүх иргэний хэрэг үүсгэсний дараа уг нөхцөл байдал тодорвол ИХШХШТХ-ийн 117 дугаар зүйлд заасан шүүх хуралдаанаар шийдвэрлэх боломжтой байна. ¹⁰
2.	65.1.7.Зохигчийн маргаж байгаа зүйл ба түүний үндэслэлийн талаарх өөр хэргийг шүүх шийдвэрлэж байгаа;	Зохигчийн зүгээс шүүхэд гаргасан нэхэмжлэлдээ маргаж байгаа зүйл ба түүний үндэслэлийн талаарх өөр хэргийг шүүх шийдвэрлэж байгаа үйл баримтын талаар дурдаагүй нөхцөлд шүүгч өөр хэргийг шүүх шийдвэрлэж байгаа эсэхийг мэдэх боломжгүй. ¹¹ Түүнчлэн эрүүгийн журмаар хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа нь иргэний процесст нөлөөлөхгүй тохиолдлыг ялгаж өгөх шаардлагатай байна. ¹²
3.	65.1.8.Уг нэхэмжлэлтэй холбоотой хэргийг эрүүгийн журмаар шалгаж байгаа;	
4.	65.1.10.Зохигч болох хүн нас барсан, хуулийн этгээд татан буугдсан тохиолдолд маргаж байгаа шаардлага буюу маргаантай үүрэг нь эрх залгамжлагчид шилжээгүй;	Шүүхэд иргэний болон хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн нэгдсэн мэдээлэл байдаггүй тул хүлээн авсан шүүгч нэхэмжлэгчээс өөрт нь холбогдох мэдээллийг авах боломж байгаагаас бусад тохиолдолд зохигч болох хүн нас барсан байдал, хуулийн этгээд татан буугдсан байдал, маргаантай үүрэг эрх залгамжлагчид шилжсэн байдлыг нэхэмжлэлийг үндэслэн шийдвэрлэх боломжгүй юм. ¹³

Дээрхээс дүгнэвэл уг зохицуулалтуудыг хуулийн 65.1 дэх хэсгээс хасах нь зүйтэй юм.

Түүнчлэн, ИХШХШТХ-ийн 65 дугаар зүйлийн 65.1.9-д заасан хариуцагчийн хаяг тодорхойгүй байх тохиолдолтой холбоотойгоор нэхэмжлэлийг хүлээн авахаас татгалзах зохицуулалт хуулийн системчлэлийн хувьд буруу зохицуулагдсан. Практикт нэхэмжлэлийг хүлээн авсан шүүгч иргэний хэрэг үүсгэхээс өмнө зарлан дуудах хуудсаар хариуцагчийг дууддаг. Хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа нь иргэний хэрэг үүсгэснээр эхлэх учиртай. Хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа эхлээгүй байхад хариуцагчийг дуудан ирүүлэхтэй холбоотой ажиллагааг хуульд зохицуулаагүй байх тул хууль тогтоогч энэ асуудлыг практикт үлдээсэн гэж тайлбарлахаар байна. Дээрх үндэслэлээр хуулийн 65.1.9 дэх зохицуулалт нь 65.1 дэх хэсэгт заасан ажиллагаанд хамаарахгүй гэж дүгнэх учир хасагдах нь

10 Й.Кают, Монгол улсын Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх эрх зүй, 2015 он, 42 дахь тал.

11 Мөн тэнд, 44 дэх тал.

12 Мөн тэнд, 46 дахь тал.

13 Мөн тэнд, 46 дахь тал.

зүйтэй бөгөөд үүнийг хуулийн 117 дугаар зүйлийн 117.1-т томъёолж оруулах нь систематикийн хувьд зөв болно. Үүнтэй холбоотойгоор хуулийн 117.1-т заасан үндэслэлүүдийг эш татах хууль зүйн техник хэрэглэхээс илүүтэйгээр тоочих замаар өөрчлөх боломжтой.

Хэрэв шүүгч ИХШХШТХ-ийн 65 дугаар зүйлийн 65.1.1- 65.1.8 дахь заалтад дурдсан үндэслэлээр нэхэмжлэлийг хүлээн авахаас татгалзах захирамж гаргасан бол нэхэмжлэгч хуулийн 170.1 дэх хэсэгт зааснаар захирамж гарсан өдрөөс хойш 10 хоногийн дотор тухайн шүүхэд гомдол гаргах эрхтэй. Практикт тулгарч буй асуудал нь уг захирамжид заасан *хугацааны дотор гомдол гаргахын тулд нэхэмжлэгч уг захирамжийг гарсан өдрөөс хойш* гомдол гаргах хүртэл тоологдох 10 хоногийн дотор мэдсэн байх боломжоор хангагдсан эсэх юм. Өөрөөр хэлбэл, нэхэмжлэгчид уг захирамж гомдол гаргах хугацааны дотор шүүх захирамжийг хүргүүлсэн эсхүл мэдэгдсэн байх явдал бөгөөд энэ талаар зохицуулалт байхгүй байна. Харин хууль тогтоогч нь захирамжийг хүргүүлэх үүргийг шүүхэд хуваарилах эсэх, эсхүл нэхэмжлэгчид лавлах үүргийг хуваарилах эсэхийг өөрийн эрх хэмжээний хүрээнд шийдвэрлэх боломжтой. Нэхэмжлэлийг хүлээн авахаас татгалзсан шүүгчийг оролцуулахгүйгээр 3 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэйгээр гомдлыг 14 хоногийн дотор хянан шийдвэрлэж хуулийн 171 дүгээр зүйлд заасан тогтоолыг гаргана.

Зохицуулалтын хүрээнд хуулийн 170, 171 дүгээр зүйл нь давж заалдах шатны шүүхийн эрх хэмжээнд хамаарч байх бөгөөд практикт тухайн анхан шатны шүүх харьяалан шийдвэрлэж байна. Практикт хэрэгжүүлж байгаа зохицуулалт нь хэргийн оролцогчийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хугацааг богиносгож байгаа юм. Иймд практик хэрэглээг дэмжиж хууль тогтоогч нь холбогдох зохицуулалтуудыг анхан шатны шүүхийн эрх хэмжээнд хуваарилж хуульчлах нь диспозитив зарчим, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг бага зардлаар явуулах зарчимд нийцэх юм.

Гурав. Иргэний хэрэг үүсгэснээс хойш хийгдэх ажиллагаатай холбоотой зарим асуудал

Шүүгч нэхэмжлэлийг хүлээн авахаас татгалзах үндэслэл байхгүй гэж үзвэл ИХШХШТХ-ийн 66 дугаар зүйлийн 66.1 дэх хэсэгт заасны дагуу иргэний хэрэг үүсгэж, хуулийн 67 дугаар зүйлд нэрлэн заасан ажиллагааг явуулах бөгөөд үүнд нэхэмжлэлийг хариуцагчид гардуулах ажиллагаа хамаарч байна. Нэхэмжлэлийг хэрэг үүсгэсэн өдрөөс хойш нийслэлд 7 хоногийн дотор, орон нутагт 14 хоногийн дотор тус тус гардуулах тухай зохицуулалт хэрхэн хэрэгжиж байгаа талаар судалгаа байхгүй, хэргийн оролцогчоос нэхэмжлэлийг гардуулах ажиллагаа хуульд заасан хугацааг баримтлахгүй байна гэсэн гомдол гардаггүй тул нэхэмжлэлийг хариуцагчид гардуулахтай холбоотой хугацааг зааж шүүхэд үүрэгжүүлэх нь зохимжтой эсэх асуудал нээлттэй үлдлээ.

Харин нэхэмжлэлийг гардаж авсан хариуцагчийн идэвхгүй байдлаас гарах үр дагаврын зохицуулалт хуулийн үндсэн зарчим болох диспозитив болон мэтгэлцэх зарчимд нийцэж байгаа эсэхэд дүн шинжилгээ хийв.

3.1. ИХШХШТХ-ийн 72 дугаар зүйлийн 72.3 дахь хэсгийн үр дагавартай холбоотой асуудал

ИХШХШТХ-ийн 72 дугаар зүйлийн 72.2 дахь хэсэгт “Хариуцагч нэхэмжлэлийг хүлээн авсан өдрөөс хойш 14 хоногийн дотор, эсхүл шүүгчээс тогтоосон хугацаанд нэхэмжлэлийн шаардлагыг зөвшөөрсөн, эсхүл татгалзсан үндэслэл, түүнийг нотлох

баримтаа шүүхэд ирүүлэх үүрэгтэй” гэж заасан. Хэрэв хариуцагч нэхэмжлэлийг хүлээн авсан боловч 14 хоногийн дотор эсхүл шүүгчээс тогтоосон хугацаанд хариу тайлбар, нотлох баримтаа шүүхэд ирүүлээгүй, шүүхэд ирж тайлбар өгөөгүй бол ИХШХШТХ-ийн 72 дугаар зүйлийн 72.3 дахь хэсэгт заасан үр дагавар үүсэж байна.

ИХШХШТХ-ийн 72 дугаар зүйлийн 72.3-т “Хариуцагч нэхэмжлэлийг хүлээн авсан боловч энэ хуулийн 72.2-т заасан үүргээ биелүүлээгүй, түүнчлэн энэ хуулийн 77 дугаар зүйлд заасан журмын дагуу шүүхэд ирж тайлбар өгөөгүй бол нэхэмжлэлийн шаардлагыг хүлээн зөвшөөрсөнд тооцож энэ хуулийн 100.3-т зааснаар түүний эзгүйд хэргийг шийдвэрлэнэ” гэж заасан. Хуулийн хэм хэмжээг үгийн шууд утгаар тайлбарлавал хариуцагч нэхэмжлэлийн шаардлагыг шүүхэд тайлбар гаргаагүй өөрийн эс үйлдэхүйгээр хүлээн зөвшөөрсөн гэж дүгнэхээр байх боловч уг хэм хэмжээнд үгийн шууд утгын тайлбарыг биш системчилсэн тайлбар хийж хэм хэмжээг шүүх практикт зөв хэрэглэж байна. Өөрөөр хэлбэл, хариуцагчийн идэвхгүй байдлыг нэхэмжлэлийг хүлээн зөвшөөрсөн гэж дүгнэхгүй нь дараах байдлаар тайлбарлагдана.

ИХШХШТХ-ийн 72 дугаар зүйлийн 72.3 дахь хэсэгт “нэхэмжлэлийн шаардлагыг хүлээн зөвшөөрсөнд тооцож” гэж тодорхойлохдоо хууль тогтоогч “тооцох” гэсэн нэр томъёог ашигласан нь ИХШХШТХ-ийн 74 дүгээр зүйлд заасан нэхэмжлэлийг хариуцагч хүлээн зөвшөөрөх гэх зохицуулалтаас ялгаж ойлгох ёстой гэж тайлбарлаж болох боловч нэр томъёоны хэрэглээнд оновчгүй болсныг цаашид залруулах нь зүйтэй. Ийнхүү оновчгүй нэр томъёог хуульд хэрэглэсэн нь практикт хэргийн оролцогч болон тэдгээрийн төлөөлөгч, өмгөөлөгч нар өөрт ашигтайгаар тайлбарлах байдлаар илэрч байгааг давж заалдах болон хяналтын журмаар гаргасан гомдлоос тодорхойлж болох юм.

Хуулийн 74 дүгээр зүйлийн 74.1 дэх хэсгийн зохицуулалтаас үзвэл хариуцагч шүүхэд гаргасан тайлбараараа нэхэмжлэлийн шаардлагыг хүлээн зөвшөөрснөө илэрхийлсэн бол хуулийн 72.3 дахь хэсгийн зохицуулалт нь үзвэл хариуцагч огт тайлбар гаргаагүй тохиолдол юм. Тогтоосон хугацаанд хариуцагч тайлбар гаргаагүй бол хуулийн 100.3 дахь хэсэгт зааснаар түүний эзгүйд /шүүх хуралдаанд хариуцагч ирээгүй/ хэргийг шийдвэрлэнэ гэжээ. Үүний үр дагавар нь шүүх нэхэмжлэгчээс гаргасан тайлбар болон бусад баримт нотолгоог үндэслэн хэргийг хянан шийдвэрлэх бөгөөд хуулийн системчлэлээс харвал шүүхээс хуулийн 115.2 дахь хэсэгт заасан шийдвэр гарна. Энэ хэсгийн зохицуулалтаас дүгнэвэл 3 шийдвэрийн аль нэг буюу нэхэмжлэлийн шаардлагыг хангах, нэхэмжлэлийн шаардлагын зарим хэсгийг хангаж, үлдсэнийг хэрэгсэхгүй болгох эсхүл нэхэмжлэлийг бүхэлд нь хэрэгсэхгүй болгох шийдвэрийг шүүх гаргана.

Нэгтгэн дүгнэвэл хуулийн 72.3 дахь хэсэгт зааснаар хариуцагч тайлбар гаргаагүй бол шүүх хэргийг шүүх хуралдаанаар шийдвэрлэж, хуулийн 115.2 дахь хэсэгт заасан шийдвэр гаргана. Иймд хуулийн 72.3 дахь хэсэгт заасан хариуцагч тайлбар өгөөгүйг нэхэмжлэлийн шаардлагыг хүлээн зөвшөөрсөнд тооцох үр дагавар үүсэхгүй юм. Ийм учир хууль тогтоогч нь хуулийн 72.3 дахь хэсгийн зохицуулалтын үр дагаврыг зөв томъёолон зохицуулах шаардлагатай байна. Санал болгоход ИХШХШТХ-ийн 72.3 дахь хэсгийг хариуцагч тогтоосон хугацаанд тайлбар гаргаагүй бол хэргийг шүүх хуралдаанаар хэлэлцүүлнэ гэж томъёолох байна. Хариуцагчид шүүх хуралдааны товыг шүүхээс мэдэгдэх ажиллагааг хуулийн 77 дугаар зүйлд нарийвчлан тогтоосон ба тэрээр товлосон шүүх хуралдаанд ирээгүй тохиолдлыг хуулийн 100.3 дахь хэсгээр нэгэнт зохицуулсан тул хуулийн 72.3 дахь

хэсгийн холбогдох зохицуулалтууд давхардсан шинжийг агуулж байгааг тэмдэглэх нь зүйтэй гэж үзлээ.

Нэхэмжлэлийн шаардлагыг хүлээн зөвшөөрсөнд тооцох ойлголт нь англиар Judgment by Default хэмээн нэршсэн байдаг. ХБНГУ-д энэ ойлголтыг иргэний процессын журмыг зөрчсөнд хариуцагчид оногдуулах санкци гэж томъёолжээ. Тодруулбал, энэхүү хариуцагчид оногдуулж буй санкци хэмээх томъёоллын үндэслэл нь хариуцагчийн хариуцлагыг өндөржүүлэх, гарах үр дагаврыг зохицуулан хуульчлахад оршино. Өөрөөр хэлбэл, нэхэмжлэгч шүүх хуралдаанд ирээгүйг тэрээр уг хэргийн талаар сонирхолгүй болсон гэж тайлбарладаг¹⁴ бол хариуцагч шүүх хуралдаанд ирээгүйг нэхэмжлэгчийн шаардлагыг эсэргүүцэхгүй байна гэж үздэг.

ХБНГУ, БНСУ тэргүүтэй орнуудын иргэний процессын хуульд хариуцагч хуульд заасан болон шүүгчийн тогтоосон хугацаанд хариу тайлбарын үндэслэл, нотлох баримтаа шүүхэд ирүүлээгүй тохиолдолд шүүхийн зүгээс хариуцагчид үр дагаврыг мэдэгдсэний үндсэн дээр шүүх хуралдаанд аман болон бичгэн тайлбар гаргах эрхийг олгохгүйгээр шийдвэр гаргахаар зохицуулсан байна.

Дээрх товч туршлагаадаас зохистой хэмжээнд судалж авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай бөгөөд энд дурдах зүйл нь ИХШХШтХ-д зохицуулагдаагүй зарим харилцаа байгааг илрүүлэв. Үүнд нэгдүгээрт, хариуцагч хуулиар болон шүүгчийн тогтоосон хугацаанд тайлбар гаргаагүй боловч тэрээр шүүх хуралдаан эхлэхээс өмнө буюу¹⁵ нэгээс доошгүй өдрийн дотор тайлбар, нотлох баримтыг гаргасан бол шүүх хүлээн авах эсэх, шүүх хүлээн авсан бол нэхэмжлэгч уг тайлбар, нотлох баримттай танилцах, түүнд тайлбар өгөх боломж олгох эсэх, олгосон бол энэ шүүх хуралдааны товд өөрчлөлт оруулах эсэх асуудлыг харьцуулсан судалгааг үндэслэн шийдвэрлэх, хоёрдугаарт, хариуцагч шүүх хуралдаан хүртэл тайлбар, нотлох баримт ирүүлээгүй, тэрээр шүүх хуралдаан дээр тайлбар, нотлох баримтаа ирүүлсэн тохиолдол мөн хамаарна. ИХШХШтХ-ийн 105 дугаар зүйлийн 105.2 дахь хэсгийн зохицуулалт нь хэргийн оролцогчоос нэмэлт тайлбар, нотлох баримтыг гаргаж өгч байгаа асуудалд хамаарах бөгөөд хариуцагч өмнө нь гаргаж байгаагүй тайлбарыг шүүх хуралдаан дээр шинээр гаргаж өгч буй тохиолдлыг зохицуулаагүй юм.

3.2. ИХШХШтХ-ийн 76 дугаар зүйлийн 76.1.1 дэх заалтын “Энэ хуулийн 71.1-т заасан хугацаа дууссан” гэсэн үндэслэлээр шүүх хуралдаанаар хэлэлцүүлэх захирамж гаргах, шүүх хуралдаан товлохтой холбоотой асуудал

Хуулийн 76 дугаар зүйлийн гарчиг нь “Шүүх хуралдааны бэлтгэл хангах шүүгчийн ажиллагаа” гэж заасан. Уг зохицуулалтаас үзвэл шүүгч хэргийг шүүх хуралдаанаар хэлэлцүүлэх захирамж гарган шүүх хуралдаан хэзээ, хаана болохыг

14 Хэргийн оролцогч шүүх хуралдаанд ирээгүй тохиолдлын үр дагаврыг шийдвэрлэсэн ИХШХШтХ-ийн 100 дугаар зүйлийн зохицуулалтад тусад нь дүн шинжилгээ хийхээр төлөвлөж байгаа тул дэлгэрэнгүй тайлбар дараа хийгдэнэ.

15 ИХШХШтХ-ийн зохицуулалтаас дүгнэвэл шүүх хуралдаан хэзээ эхлэдэг вэ? гэсэн асуулт тодорхой бус байдаг. Зарим нь хэргийг шүүх хуралдаанаар хэлэлцүүлэх захирамж гарснаар /хуулийн 76 дугаар зүйл/, нөгөө хэсэг нь шүүх хуралдааны ажиллагааг нээсэнээс /хуулийн 98 дугаар зүйл/, гэтэл нэг хэсэг нь хэргийн оролцогчоос гаргасан хүсэлт хэлэлцэх үед /хуулийн 105 дугаар зүйл/ гэж тайлбарладаг. Уг цаг хугацааг тодорхой болгох нь нотлох баримт цуглуулах, гаргаж өгөх ажиллагаа хэдийд дуусгавар болох, ийнхүү энэ ажиллагааг дуусгавар болсноор хэргийн оролцогчид маргааны хүрээ, хязгаарыг тогтоох боломж бүрдэх юм.

зааж хэргийн болон шүүх хуралдааны оролцогчид мэдэгдэх юм. Харин 76.2-т заасан зохигч шүүх хуралдааны товыг шүүхээс лавлах үүргийн зохицуулалт нь гарчиг буюу шүүх хуралдааны бэлтгэл хангах шүүгчийн ажиллагаанд хамаарахгүй тул тусад нь буюу 76 дугаар зүйлээс өөр хэсэгт зохицуулах нь системчлэлийн хувьд зөв болно.

Хэргийг шүүх хуралдаанаар хэлэлцүүлэх үндэслэлийг ИХШХШТХ-ийн 76 дугаар зүйлийн 76.1.1-т “Хэрэг хянан шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой нотлох баримт хангалттай бүрдсэн гэж шүүгч үзсэн, эсхүл энэ хуулийн 71.1-т заасан хугацаа дууссан, түүнчлэн шаардлагатай гэж үзсэн бусад тохиолдолд” гэж тодорхойлсон нь хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны диспозитив зарчимд нийцэхгүй байна. Өмнө дурдсанчлан, диспозитив зарчим нь талууд хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг удирдах буюу эхлүүлэх, үргэлжлүүлэх, дуусгавар болгохыг шийдвэрлэх учиртай. Шүүгч уг ажиллагааг чиглүүлэх үүрэгтэй.¹⁶

Хуулийн энэ заалтын гипотезийг задалж үзвэл, нэгдүгээрт хэрэг хянан шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой нотлох баримт хангалттай бүрдсэн, хоёрдугаарт энэ хуулийн 71.1-т заасан хугацаа дууссан, гуравдугаарт шаардлагатай гэж үзсэн бусад тохиолдолд гэж хувааж болохоор байна. Эдгээр нөхцөлийн аль нэг хангагдсан тохиолдолд шүүгч шүүх хуралдааныг товлох тухай захирамж гаргах үр дагавар үүснэ.

“Хэрэг хянан шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой нотлох баримт хангалттай бүрдсэн гэж шүүгч үзсэн” гэх нөхцөл нь иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг зохигчдын санаачилга, хүсэлтийн үндсэн дээр явуулах диспозитив зарчмын агуулгад нийцэхгүй байна гэж өмнө дурдсан билээ. Учир нь ИХШХША-нд хэргийн оролцогч мэтгэлцэх зарчмыг хэрэгжүүлэхдээ шүүхэд гаргасан нэхэмжлэлийн шаардлага, түүнийг үгүйсгэх, татгалзах үндэслэл, тайлбар түүнтэй холбоотой баримтыг өөрөө нотлох, нотлох баримтыг цуглуулах, гаргаж өгөх эрхтэй бөгөөд уг эрхээ хэрэгжүүлсэн гэж үзэж шүүхэд мэдэгдсэн тохиолдолд шүүх процессын дараагийн алхам болох хэргийг шүүх хуралдаанаар хэлэлцүүлэхээр болсныг баталгаажуулж захирамж гаргах учиртай. Иймд диспозитив зарчмыг үндэслэвэл хэргийн оролцогч хангалттай нотлох баримт бүрдсэн гэж үзсэн тохиолдолд шүүх уг ажиллагааг дараагийн шатанд шилжсэн байдлыг баталгаажуулж захирамж гаргах юм.

Өөрөөр хэлбэл, хэрэг хянан шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой нотлох баримт хангалттай бүрдсэн эсэхийг тухайн хэргийн зохигчид бус “шүүгч” өөрийн үзэмжээр шийдвэрлэх байдлаар хуульчилсан нь диспозитив зарчимд харшилж байна. Харин 1994 оны ИХШХШТХ-ийн 75 дугаар зүйл “Шүүх хуралдааны бэлтгэл хангах шүүгчийн ажиллагаа” гэсэн зохицуулалтаас үзвэл “Хэргийг хянан шийдвэрлэхэд нотлох баримт хангалттай гэж зохигч үзсэн” тохиолдолд шүүгч хэргийг шүүх хуралдаанаар хэлэлцүүлэх захирамж гаргаж байсан ололттой зохицуулалтаас 2002 онд ухарсан гэж дүгнэхээр байна.

ИХШХШТХ-ийн 76 дугаар зүйлд хэргийг шүүх хуралдаанаар хэлэлцүүлэх хоёр дахь үндэслэлийг хуулийн 71 дүгээр зүйлийн 71.1 дэх хэсэгт заасан хугацаа дууссан гэж тодорхойлсон. Тодруулбал, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хугацааг “Хуулиар өөр хугацаа тогтоогоогүй бол хэрэг үүсгэсэн өдрөөс хойш 60 хоног, давж

16 “Шүүгч хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг чиглүүлэх үүрэгтэй” гэх талаар манай хуульд шууд тусгагдаагүй, уг үүргийн талаар хуульд хэрхэн зохицуулсан талаарх харьцуулсан судалгааны үндсэн дээр илрүүлэх боломжтой, энэ нь судалгааны өөр сэдэв болох тул энд дэлгэрүүлэн тайлбарлахгүй орхив.

заалдах болон хяналтын шатны шүүхээс хэргийг дахин хэлэлцүүлэхээр ирүүлсэн бол шүүгч хэргийг хүлээж авснаас хойш 30 хоногийн дотор тус тус шийдвэрлэнэ”¹⁷ гэж заасан. Үүнээс үзвэл, хэрэг үүсгэсэн өдрөөс хойш 60 хоног өнгөрсөн бол хэрэг хянан шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой нотлох баримт хангалттай бүрдсэн эсэхээс үл хамааран шүүх хуралдааныг товлож болохыг хуулиар зөвшөөрсөн байна. Гэвч ИХШХШТХ-ийн 71 дүгээр зүйлийн 71.1 болон 76 дугаар зүйлийн 76.1.1 дэх заалт нь агуулгын хувьд өөр хоорондоо зөрчилдөж байна. Учир нь хуулийн 71 дүгээр зүйлийн 71.1 дэх хэсгийн зохицуулалт нь хэрэг үүсгэсэн өдрөөс хойш 60 хоногийн дотор шүүх хуралдааныг товлож, хэргийг шийдвэрлэх агуулгатай. Харин хуулийн 76 дугаар зүйлийн 76.1.1 дэх заалтад 60 хоногийн хугацаа дууссаны дараа хэргийг шүүх хуралдаанаар хэлэлцүүлэх тухай захирамж гаргаж болохоор зохицуулсан байна. Эндээс дүгнэвэл, шүүх хуралдааны товыг хэрэг үүсгэсэн өдрөөс хойш 60 хоногийн дотор зарлах эсхүл 60 хоногийн хугацаа дууссаны дараа зарлах гэсэн зөрчлөөс үүдэн хугацааг зөв ойлгож хэрэглэхэд эргэлзээ үүсгэхээр байна.¹⁸

Нөгөө талаас иргэний хэргийн анхан шатны шүүх дэх хэргийн үлдэгдлийн сүүлийн 3 жилийн дунджаас үзвэл, нийт хэргийн үлдэгдлийн 88.5 орчим хувь нь хэрэг хянан шийдвэрлэх хуулийн хугацаанд, харин 11.5 хувь нь хугацаа хэтэрсэн үзүүлэлттэй байна.¹⁹ Энэ үзүүлэлт нь хэрэг хянан шийдвэрлэх хугацаа дууссан гэх үндэслэлээр шүүх хуралдааныг товлох нь ач холбогдол багатай болохыг шууд бус байдлаар илэрхийлж байна. Иймд ИХШХШТХ-ийн 76 дугаар зүйлийн 76.1.1 дэх заалтаас “эсхүл энэ хуулийн 71.1-т заасан хугацаа дууссан” гэснийг хасах нь зүйтэй. Энэ зохицуулалт нь 1994 оны Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн зохицуулалтаас уламжлагдан ирсэн, цаг хугацааны хувьд одоогийн нөхцөлд шаардлагагүй болжээ.

3 дахь үндэслэл буюу “...түүнчлэн шаардлагатай гэж үзсэн бусад тохиолдолд” шүүгч хэргийг шүүх хуралдаанаар хэлэлцүүлэхээр заажээ. ИХШХШТХуулийн ердийн ажиллагаагаар хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны зохицуулалтын хүрээнд хэргийг шүүх хуралдаанаар хэлэлцүүлэх шаардлагатай гэж үзэх тохиолдлуудын талаар заалт байхгүй. Хууль тогтоогч ийнхүү шаардлагатай гэж үзсэн тохиолдлуудыг шүүгчийн үзэмжид үлдээгээгүй, үлдээх ч учиргүй юм. Түүнчлэн 1994 оны ИХШХШТХ-ийн 75 дугаар зүйлийн зохицуулалттай яг адил томъёологдсон нь иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх социалист маягийн хуультай /1967 оны БНМАУ-ын Иргэний байцаан шийтгэх хуулийн 110 дугаар зүйлийг “Хэргийг шүүхээр хэлэлцүүлэхэд бэлтгэх шүүгчийн ажиллагаа”-ны 13 дахь хэсэгт “Энэ хуулийн дагуу шүүгч ганцаараа гүйцэтгэж болох бусад ажиллагаа явуулах эрхтэй”/ байснаас улбаатай гэж дүгнэхээр байна. 2002 оны хуулийн холбогдох зохицуулалтыг зарим судлаачид хэрэг хянан шийдвэрлэх онцгой ажиллагаанд хамаарна гэж тайлбарладаг боловч системчлэлийн хувьд оновчгүй байршуулсан гэж няцааж болно. Хэрэв хэргийг шүүх хуралдаанаар хэлэлцүүлэх шаардлагатай гэж үзэх тохиолдол нь онцгой ажиллагаанд хамаарна гэвэл тухайн журмын зохицуулалт болох хуулийн 133-155 дугаар зүйлд зохицуулах эсхүл уг хуульд заасан гэж урьдчилсан нөхцөл оруулах байжээ.

17 Тус зохицуулалт нь диспозитив зарчимтай нийцэхгүй.

18 Й.Кают, Монгол Улсын иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх эрх зүй, 2015 он, 59 дахь тал

19 Уг тоон үзүүлэлтийг шүүхийн тайланд тусгагдсан хэргийн үлдэгдлээс тооцсон болохыг анхаарна уу.

3.3. Шүүх хуралдааны явцад шинээр нотлох баримт гаргуулж, шүүх хуралдааныг хойшлуулахтай холбоотой асуудал

Хэргийн оролцогч шүүх хуралдааныг хуульд заасан үндэслэлээр хойшлуулах тухай хүсэлт гаргах эрхтэй. Нотлох баримт гаргах, цуглуулах, бүрдүүлэхтэй холбоотойгоор шүүх хуралдааныг хойшлуулах талаар ИХШХШТХ-ийн 38 дугаар зүйлийн 38.9 дэх хэсэгт “Шүүх хуралдааны явцад шинээр нотлох баримт шаардагдвал шүүх хуралдааныг нэг удаа хойшлуулах, хэрэгт хамааралгүй, нотолгооны ач холбогдолгүй, хуулиар зөвшөөрөгдөөгүй баримтыг хэргийн нотлох баримтаас хасах буюу шаардан авахаас татгалзах эрхийг шүүх эдлэх бөгөөд эдгээр тохиолдолд шүүх тогтоол, шүүгч захирамж гаргана” гэж заасан.

Гэвч хуулийн дээрх хэсэгт “Шүүх хуралдааны явцад шинээр нотлох баримт шаардагдвал” гэж заасан нь хэргийн оролцогчдын хүсэл зоригоос үл хамаарах шинжтэй байна. Өөрөөр хэлбэл, тус зохицуулалтыг шүүх хуралдаанд хэргийн оролцогч хүсэлт гаргаагүй, шүүхэд шинэ нотлох баримт шаардлагатай болсон тохиолдолд үр дагавар нь шүүх хуралдааныг хойшлуулж, хэргийн оролцогчийн хүсэл зоригоос үл хамааран шүүх нотлох баримт цуглуулах ажиллагаа хийх эрхтэй, үүрэгтэй мэт ойлгогдохоор байна. Үүнийг хэргийн оролцогч, түүний өмгөөлөгч, төлөөлөгч нараас шүүхэд гаргаж буй давж заалдах болон хяналтын гомдолд тусгагдаж байгаагаар тайлбарлаж болно. Энэ зохицуулалт нь хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг мэтгэлцэх зарчмын үндсэн дээр хэрэгжүүлэх гэснийг зөрчсөн алдаатай зохицуулалт болсон байна. Диспозитив зарчимд нийцээгүй тул хуулийн 38.9 дэх хэсгээс уг зохицуулалтыг хасах нь зүйтэй.

Харин ИХШХШТХ-ийн 105 дугаар зүйлийн 105.2 дахь хэсэгт “Хэрэг хянан шийдвэрлэхтэй холбогдолтой нэмэлт тайлбар, нотлох баримтыг урьд нь гаргах буюу санал болгох бололцоотой байсан боловч шүүх хуралдааны үед гаргасан нь хүндэтгэн үзэх шалтгаантай гэж шүүх үзвэл түүнийг хүлээн авч, шинжлэн судлах шаардлагатай бол шүүх хуралдааныг нэг удаа хойшлуулж болно” гэж заасан. Энэ зохицуулалтын дутагдалтай тал нь “Хүндэтгэх үзэх шалтгаантай” гэдгийг хэрхэн тайлбарлаж хэрэглэх явдал болно. ИХШХШТХ-ийн зохицуулалтуудаас үзвэл хүндэтгэн үзэх шалтгааныг тайлбарлахтай холбоотой тусламж үзүүлэх заалт байхгүй гэж дүгнэхээр байна.

Практикт “Хүндэтгэн үзэх шалтгаан” гэдгийг хэрхэн хэрэглэж байгаа талаар судалгаа хийж дараах дүгнэлтэд хүрэв. Шүүх хуралдааныг хойшлуулж буй шүүхийн тогтоол, шүүгчийн захирамжаас харвал ихэнх тохиолдолд шүүх хуралдааныг хойшлуулах хүсэлтийг хариуцагч талаас гаргадаг ба уг хүсэлтдээ дурдсан шалтгаан нь шинэ баримт, материалыг нотлох баримтаар гаргуулахтай холбоотой байх бөгөөд шүүхээс хүндэтгэн үзэх шалтгааныг тодруулалгүйгээр хүсэлтийг хүлээн авсан байдаг. Шүүх хуралдааны тэмдэглэлээс үзвэл шүүгч хүсэлт гаргагч талаас хүндэтгэн үзэх шалтгаантай байсан эсэх талаар асуудаг боловч шүүгчийн захирамж, тогтоолын үндэслэх хэсэгт төдийлөн ойлгомжтой байдлаар илэрхийлж бичдэггүй байна. Өөрөөр хэлбэл, актын үндэслэх хэсэгт “...хүсэлтийг хүлээж авах нь зүйтэй байна” гэх агуулгаар илэрхийлсэн нь шүүгч өөрийн үзэмжээр шийдвэрлэж байгаа гэсэн дүгнэлтэд хүрдэг. Иймд ИХШХШТХ-ийн 105.2-т заасан “Хүндэтгэн үзэх шалтгаан”-д ямар нөхцөл байдлыг тооцохыг практикт үлдээж шийдвэрлэсэн нь оновчтой шийдэл болсон гэж дүгнэх боломжгүй байна.

Иргэний хэргийн анхан шатны шүүх дэх хэргийн үлдэгдэл нь сүүлийн 3 жилийн дунджаар 6961 байна. Үүнээс хуулийн хугацаанд хянан шийдвэрлэгдэж

буй 4656 буюу 66.8 хувь, шүүх хуралдаан хойшлуулсан 502 хэрэг буюу 7.2 хувь, түдгэлзүүлсэн 1010 буюу 14.5 хувь, хуулийн хугацаа хэтэрсэн хэрэг 792 буюу 11.3 хувийг тус тус эзэлж байна.

Иргэний хэргийн анхан шатны шүүх дэх хэргийн үлдэгдэл /Сүүлийн 3 жил/

№		2018 он	2019 он	2020 он	Дундаж тоо	Хувь
	Тайлангийн эцсийн үлдэгдэл	5966	7107	7812	6961	
1.	Хуулийн хугацаанд	3790	5016	5162	4656	66.8
2.	Хойшлуулсан	667	484	356	502	7.2
3.	Түдгэлзүүлсэн	922	960	1150	1010	14.5
4.	Хугацаа хэтэрсэн	587	647	1144	792	11.3

Эх сурвалж: Шүүхийн ерөнхий зөвлөл, Монгол Улсын шүүхийн тайлан 2018, 2019, 2020.²⁰

Судалгаанаас үзвэл шүүх хуралдаан хойшлуулсан хэргийн тоо бууралттай харагдаж байгаа боловч үндэслэл нь хуульд нийцсэн эсэх байдал анхаарал татна.

ИХШХШТХ-д хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг хойшлуулах дараах 5 үндэслэлийг заасан. Үүнд:

- “Шүүх хуралдааны явцад шинээр нотлох баримт шаардагдсан” (ИХШХШТХ-ийн 38.9.)²¹;
- “Зөрчлийн улмаас хэргийн оролцогч, гэрч, шинжээчийг шүүх хуралдааны танхимаас гаргасан бөгөөд тэдгээрийн тайлбар, мэдүүлгийг сонсох шаардлагатай гэж шүүх хуралдаан даргалагч буюу шүүгч үзсэн” (ИХШХШТХ-ийн 90.5.);
- “Томилогдсон иргэдийн төлөөлөгч хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр шүүх хуралдаанд ирээгүй бөгөөд зохигчийн аль нэг нь түүний эзгүйд шүүх хуралдаан явуулахыг зөвшөөрөөгүй” (ИХШХШТХ-ийн 100.8.);
- “Хэрэг хянан шийдвэрлэхтэй холбогдолтой нэмэлт тайлбар, нотлох баримтыг урьд нь гаргах буюу санал болгох бололцоотой байсан боловч шүүх хуралдааны үед гаргасан нь хүндэтгэн үзэх шалтгаантай гэж шүүх үзсэн бол түүнийг хүлээн авч, шинжлэн судлах шаардлагатай” (ИХШХШТХ-ийн 105.2.);
- “Гэрлэгчдийн хэн нэг нь хүндэтгэн үзэх шалтгаанаар шүүх хуралдаанд ирээгүй бол” шүүх хуралдааныг хойшлуулж болно. (ИХШХШТХ-ийн 131.2.)

Шүүхийн практикт хийсэн судалгаанд шүүх хуралдаан хойшилсон тохиолдлыг дараах байдлаар ангилан авч үзсэн байна.

20 Уг судалгаанаас дүгнэлтийг харьцангуй байдлаар хийсэн болно. Учир нь судалгаанаас иргэний хэргийн үлдэгдлийг хуулийн хугацаанд байгаа хэрэг, хуулийн хугацаа хэтэрсэн хэргүүд гэж ангилж харж болох боловч шүүх хуралдаан хойшлуулсан хэрэг, түдгэлзүүлсэн хэрэг нь хуулийн хугацаанд байгаа эсхүл хугацаа хэтэрсэн хэрүүдийн алинд хамаарч байгаа нь тодорхой бус байгааг тэмдэглэх нь зүйтэй байна.

21 Судалгааны тайлангийн 3.3 дахь хэсэгт ИХШХШТХ-ийн 38.9 дэх хэсэгт “Шүүх хуралдааны явцад шинээр нотлох баримт шаардагдвал” гэж заасан нь хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны диспозитив зарчимд нийцээгүй гэж үзсэнийг энд тэмдэглэх нь зүйтэй.

№	Төрөл	Үндэслэл	ИХШХШТХ-ийн зүйл, заалт
1.	Нотлох баримт гаргахтай холбоотой	Хэргийн оролцогчид өөрөө олж авах боломжгүй нотлох баримтыг байгууллага, аж ахуй нэгж болон бусад этгээдээс гаргуулах хүсэлт;	38.9
		Хэргийн оролцогчид гэрч оролцуулах, дуудах хүсэлт	37.2 25.1.3
		Хэргийн оролцогчид шинээр ирүүлсэн нотлох баримттай танилцах хүсэлт;	25.1.3,
		Шинжээч томилуулах, үзлэг хийлгүүлэх хүсэлт;	37.1, 47.1
2.	Өмгөөлөгч, итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчөөс хамааралтай	Шүүх хуралдаанд оролцох боломжгүй болсон. (шүүх хуралдаан давхацсан, эрүүл мэндийн шалтгаан, хэргийн материалтай танилцах зэрэг)	6, 32.4, 34
3.	Өмгөөлөгч, хууль зүйн туслалцаа авахтай холбоотой	Зохигчдын итгэмжлэгдсэн төлөөлөгч нар өмгөөлөгч авах хүсэлт гаргасан;	32.4, 34
4.	Шүүхээс хамааралтай	Шүүгчийн захирамжийн биелэлтийг хангуулах; Хэргийн оролцогчдод хурлын тов мэдэгдээгүй; Эрх, үүрэг танилцуулаагүй зэрэг.	-
5.	Сөрөг нэхэмжлэл гаргасан	Хариуцагчаас сөрөг нэхэмжлэл гаргасан;	3, 26.3, 73
6.	Бусад тохиолдол	Эвлэрэн хэлэлцэх хугацаа олгох хүсэлт гаргасан, хэргийн оролцогчид хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр шүүх хуралдаанд ирээгүй, шүүгчийг татгалзан гарах, шүүх хуралдааны өдөр шүүгчийн захирамжид гомдол гаргасан зэрэг.	-

Судалгаанаас дүгнэвэл шүүх хуралдаан хойшлуулж байгаа “Хүндэтгэн үзэх шалтгаан”-д хэргийн оролцогчийн эрүүл мэндийн байдлыг оруулжээ. Бусад үндэслэлүүд нь хүндэтгэн үзэх шалтгаантай байсан эсэх талаар судалгаанд дурдагдаагүй байна. Түүнээс гадна шүүх хуралдаан давхцах асуудал нь хэргийн оролцогчид биш өмгөөлөгчийн үйл ажиллагаанаас²² хамаарч байна.²³

Монгол Улсын Дээд шүүхийн 2002 оны 04 дүгээр сарын 08-ны өдрийн “Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд байгаа хугацаа хэтэрсэн болон түдгэлзүүлсэн хэргийн судалгааны тойм”-д 2019 оны байдлаар анхан шатны 38 шүүхэд ажиллагаанд байгаа хугацаа хэтэрсэн 647 хэрэг нь нийт ажиллагаанд байгаа хэргийн 9,5 хувийг эзэлж байгаа талаар дурджээ.

Дээрх судалгааны тоймд дурдсан дүгнэлтэд хэргийн оролцогчоос шалтгаалж шүүх хуралдаан хойшилсон үндэслэл нь нотлох баримт гаргаж өгөх, нотлох баримт гаргуулах, бүрдүүлэх /шинжээч томилуулах г.м/, нэхэмжлэлийн шаардлагаа нэмэгдүүлсэн, өөрчилсөн, тодруулсан, өмгөөлөгч авах эрхээр хамгаалуулах, хэргийн материалтай танилцах, /эсрэг талын шүүх хуралдаан дээр гаргаж өгсөн

22 Хэргийн оролцогчийн төлөөлөгч нь мэргэжлийн байх эсэх талаар судалгаа хийж, шийдэл гаргах, ялангуяа давж заалдах болон хяналтын шатны шүүх хуралдаанд оролцох оролцоонд хязгаарлалт тогтоох эсэх асуудлыг шийдвэрлэх нь хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг хурдан шуурхай явуулахад ач холбогдолтойг тэмдэглэх нь зүйтэй байна.

23 ИХШХШТХ-ийн 34 дүгээр зүйл “Хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд өмгөөлөгч оролцох, түүний эрх, үүрэг” -ийг зохицуулсан заалтуудаас үзвэл хэргийн оролцогчийн эрхтэй /хуулийн 25 дугаар зүйл/ давхацсан, хэргийн оролцогчийн эдлэх эрхээс илүү байгаагаас дүгнэлт хийх, хууль зүйн техникийн хувь иш татах байдлаар томъёолох алдаатай болсныг тэмдэглэх нь зүйтэй.

баримттай танилцах г.м/ сөрөг нэхэмжлэл гаргах, шүүх хуралдаан давхардах, өвчтэй, чөлөөтэй байх, хэргийн оролцогч, шүүх бүрэлдэхүүнээс татгалзах, бие даасан шаардлага гаргасан, гаргаагүй гуравдагч этгээд оролцох, бусад гэж тодорхойлсон бол шүүхээс шалтгаалсан үндэслэлийг хэргийн оролцогчид хуралдааны тов мэдэгдээгүй, хэргийн материалтай танилцах боломж олгоогүй, өмнөх захирамжийн заалт биелэгдээгүй, /биелүүлэх талаар шаардлагатай анхаарал тавиагүйгээс/ гэрч, хариуцагчийг албадан ирүүлэх, шүүх хуралдаанд биечлэн оролцуулах зэргийг дурдсан байна.

Тус судалгааны тоймд шүүх хуралдааныг хойшлуулахад нөлөөлсөн хэд хэдэн үндэслэлийг дурдсан бөгөөд бидний хийж буй дүн шинжилгээнд хамааралтай хэсэг нь “Шүүх хуралдаан хойшлуулж байгаа үндэслэлийг үзэхэд шүүгч, шүүх бүрэлдэхүүн ихэнх тохиолдолд хэргийн оролцогчийн хүсэлтийг хүлээн авч, хангаж байх боловч шүүх хуралдааны үед гаргасан нь хүндэтгэн үзэх шалтгаантай байсан эсэх, энэ нь баримтаар тогтоогдсон эсэх талаар шүүхийн тогтоол, шүүгчийн захирамжид үндэслэл бүхий дүгнэлт хийлгүйгээр шүүх хуралдааныг хойшлуулж байгаа нь хуулийн дээрх заалтыг /ИХШХШтХ 105.2/ шүүгч биелүүлэхгүй байна” гэж дүгнэсэн байдал юм.

Дээрхээс үзэхэд, практикт шүүх хуралдаан хойшилж байгаа үндэслэлүүдийн ихэнх нь хэргийн оролцогчийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд эдлэх эрхийг хангах, мэтгэлцэх зарчмыг хэрэгжүүлэхэд чиглэгдсэн байгааг буруутгах боломжгүй боловч хүндэтгэн үзэх шалтгаантай байдлыг шүүх хуралдааныг хойшлуулах урьдчилсан нөхцөл болгосон байдалд анхаарахгүй байна гэж дүгнэхэд хүргэж байна..

ОХУ-ын Иргэний процессын кодексийн 169 дүгээр зүйлд шүүх хуралдааныг хойшлуулах үндэслэлийг “Тухайн хуульд заасан үндэслэл болон хэргийн оролцогч ирээгүй, сөрөг нэхэмжлэл гаргасан, нэмэлт нотлох баримт шаардлагатай болсон, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд шинээр оролцогч оруулахаар болсон тохиолдол нь шүүх хуралдааныг явуулах боломжгүй болсон гэж шүүх үзсэн бол” гэж нөхцөлийг тоочих аргыг хэрэглэсэн сайн туршлага байна. Тус зохицуулалт нь шүүгч шүүх хуралдааныг хойшлуулах баримжааг бий болгож байна.

Шүүх хуралдааныг практикт нэг бус удаа хойшлуулдаг. Энэ нь ч үндэслэлтэй байдаг тул ИХШХШтХ-ийн 105.2-т заасан шүүх хуралдааныг нэг удаа хойшлуулах гэсэн зохицуулалтыг эргэж харах хэрэгтэй байна.

Иймд шүүх хуралдааныг нэг удаа хойшлуулах шаардлага тавигдаж байгаа бол хуралдааны бэлтгэл сайн хангагдсан байх учиртай. Шүүх хуралдааны бэлтгэл ажиллагааг хангах нь зөвхөн шүүхийн үүрэг биш юм. Хэргийн оролцогч шүүх хуралдаанд бэлтгэл ажиллагааг хангасан байх ёстой. Энэ бэлтгэл ажиллагаа хэрхэн хангагддаг талаарх зохицуулалт дутмаг тул хэргийн оролцогч хэрхэн шүүх хуралдаанд бэлдэж ирэхээ мэддэггүй. Дүгнэвэл, шүүх хуралдаан болохоос өмнө нотлох баримт бүрэн бүрдсэн байх ёстой цаг хугацааг тодорхойлох, тухайн цаг хугацаанд нотлох баримт гаргаж өгөөгүй гэдгийг ойлгомжтой томъёолох шаардлагатай байна.

Мөн урьдчилсан шүүх хуралдаан хийх, урьдчилсан шүүх хуралдаан дээр шийдвэрлэвэл зохих асуудлыг хуулиар тодорхойлж өгөх шаардлага бий болсон гэж дүгнэж байна.

Дөрөв. Харьцуулалт

Судалгааны холбогдох зүйл, заалтууд нь ХБНГУ-ын Иргэний процессын кодекс /цаашид “ИПК” гэх/ болон Япон Улсын Иргэний процессын дүрэмд тус тус хэрхэн тусгагдсаныг харьцуулан хүснэгтээр харуулав.

№	Харьцуулалт		
	Монгол Улсын ИХШХШТХ	ХБНГУ-ын ИПК	Япон Улсын Иргэний процессын дүрэм
Иргэний хэрэг үүсгэхээс өмнө хийгдэх ажиллагаатай холбоотой асуудал			
1.	66.1.Шүүгч энэ хуулийн 13.2, 65.1-д заасан үндэслэл байхгүй гэж үзвэл нэхэмжлэлийг хүлээн авсан өдрөөс хойш 7 хоногийн дотор хэрэг үүсгэх тухай захирамж гаргана.	Иргэний хэрэг үүсгэх тухай шууд үгчлэн хуульчлаагүй боловч нэхэмжлэлийг хүлээн авч, хүргүүлснээр ИХШХША эхэлнэ.	137 дугаар зүйл. Нэхэмжлэл 133 дугаар зүйлд нийцээгүй бол шүүгч хугацаа тогтоож, тус хугацаанд нийцээгүй зөрчлийг хэрхэн засахыг заасан захирамж гаргана. 137.2. 133.1 дэх хэсэгт зааснаар зөрчлийг нэхэмжлэгч засаагүй бол шүүгч нэхэмжлэлийг буцаах тухай захирамж гаргана. 137.3. 137.2 дахь хэсгийн дагуу гаргасан захирамжид даруй гомдол гаргаж болно.
2.	170 дугаар зүйл. Шүүхийн тогтоол, шүүгчийн захирамж, шийтгэвэрт гомдол гаргах. 170.1.Зохигч, гуравдагч этгээд, тэдгээрийн төлөөлөгч буюу өмгөөлөгч энэ хуулийн 20.1, 38.9, 65.1.1-65.1.8, 65.1.10, 69.1, 92.4, 97.1, 100.2 дахь хэсэг, 80, 117, 124 дүгээр зүйлд заасан шүүхийн тогтоол, шүүгчийн захирамж, шийтгэвэрт гарсан өдрөөс нь хойш 10 хоногийн дотор тухайн шатны шүүхэд гомдол гаргаж болно. 171 дүгээр зүйл. Шүүхийн тогтоол, шүүгчийн захирамж, шийтгэвэрт гаргасан гомдлыг хянан шийдвэрлэх. 171.1.Шүүхийн тогтоол, шүүгчийн захирамж, шийтгэвэрт энэ хуулийн 170.1-д заасны дагуу гаргасан гомдлыг 14 хоногийн дотор тухайн хэргийг хянан шийдвэрлэж байгаа шүүгчийг оролцуулахгүйгээр 3 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэйгээр дараах байдлаар хянан шийдвэрлэж тогтоол гаргана:		250 дугаар зүйл. Талууд урьдчилсан хэлэлцүүлгийг чиглүүлэхтэй холбоотойгоор даргалагч шүүгчийн гаргасан захирамжид гомдол гаргасан бол шүүх тухайн гомдлыг хэлэлцэн шийдвэрлэж, тогтоол гаргана. 90 дүгээр зүйл. Талууд хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаатай холбоотой зохицуулалтын зөрчлийг мэдсэн буюу мэдэх боломжтой байсан ч даруй гомдол гаргаагүй бол гомдол гаргах эрхээ алдана. Харин эрхээ алдах боломжгүй тохиолдлын хувьд энэ хамаарахгүй.
Иргэний хэрэг үүсгэснээс хойш хийгдэх ажиллагаатай холбоотой асуудал			

1.	72 дугаар зүйл. Нэхэмжлэлийг хариуцагчид гардуулах. 72.1.Хэрэг үүсгэсэн өдрөөс хойш хариуцагчид нэхэмжлэлийг нийслэлд 7 хоногийн, орон нутагт 14 хоногийн дотор тус тус гардуулна.	271 дүгээр зүйл. Нэхэмжлэлийг хүргүүлэх 1. Нэхэмжлэлийг нэн даруй хүргүүлнэ. 2. Хариуцагч нэхэмжлэлийг гардан аваад нэхэмжлэлийн шаардлагыг эс зөвшөөрсөн тохиолдолд өмгөөлөгч томилуулах хүсэлт гаргана. 277 дугаар зүйл. Хариу тайлбар гаргах 1. Хариуцагчийн бичгээр хариу тайлбараа гаргах хугацаа дор хаяж 2 долоо хоног байна.	Хугацааг багасгах, нэмэлт хугацаа тогтоох. 96 дугаар зүйл. Шүүх хуулиар тогтоосон болон шүүхээс тогтоосон хугацааг сунгах эсхүл багасгаж болно. Харин өөрчилж болохгүй хугацаанд энэ хамаарахгүй. 96.2 Өөрчилж болохгүй хугацааны хувьд шүүхээс хол газрын хаяг дээр оршин суудаг этгээдэд зориулж нэмэлт хугацаа тогтоож болно.
2.	72.3. Хариуцагч нэхэмжлэлийг хүлээн авсан боловч энэ хуулийн 72.2-т заасан үүргээ биелүүлээгүй, түүнчлэн энэ хуулийн 77 дугаар зүйлд заасан журмын дагуу шүүхэд ирж тайлбар өгөөгүй бол нэхэмжлэлийн шаардлагыг хүлээн зөвшөөрсөнд тооцож энэ хуулийн 100.3-т зааснаар түүний эзгүйд хэргийг шийдвэрлэнэ.	269 дүгээр зүйл. Нэхэмжлэлийн хувийг гардуулан өгсөн өдрөөс хойш хуульд заасан хугацаа болох 2 долоо хоногийн дотор хариуцагч бичмэл тайлбараа шүүхэд ирүүлээгүй тохиолдолд нэхэмжлэлийг хүлээн зөвшөөрсөнд тооцож, эсэргүүцлийг хүчингүйд тооцох бөгөөд хариуцагчид энэ тухай үр дагаврыг урьдчилж мэдэгдсэн байна.	105 дугаар зүйл. Нэхэмжлэлийг хүлээн авбал зохих этгээдийн хаяг тодорхойгүй тохиолдолд тухайн этгээдийн байгаа газар биечлэн гардуулж болно.
3.	76 дугаар зүйл. Шүүх хуралдааны бэлтгэл хангах шүүгчийн ажиллагаа 76.1.Хэргийг шүүх хуралдаанаар хэлэлцүүлэхтэй холбогдуулан шүүгч дараах бэлтгэл ажиллагаа явуулна: 76.1.1.хэрэг хянан шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой нотлох баримт хангалттай бүрдсэн гэж шүүгч үзсэн, эсхүл энэ хуулийн 71.1-д заасан хугацаа дууссан, түүнчлэн шаардлагатай гэж үзсэн бусад тохиолдолд шүүгч уг хэргийг шүүх хуралдаанаар хэлэлцүүлэх тухай захирамж гаргаж, шүүх хуралдаан хэзээ, хаана болохыг товллох; 38 дугаар зүйл. Нотлох баримт гаргах ба цуглуулах, бүрдүүлэх	§227-д шүүх хуралдааны товыг өөрчлөх тухай заасан. Ингэхдээ “чухал үндэслэл” (хүндэтгэн үзэх шалтгаан) байгаа тохиолдолд шүүх хуралдааны товыг цуцлах, хойшлуулах, эсхүл шүүх хуралдааныг хойшлуулж болно гэжээ. Энэхүү “чухал үндэслэл гэдэгт дараах нөхцөл байдал хамаарахгүй: Талууд хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр хүрэлцэн ирээгүй эсхүл ирэхгүй тухайгаа мэдэгдээгүй; • Талуудын бэлтгэл хангалтгүй бөгөөд үүнийгээ зөвтгөх үндэслэл байхгүй бол; • Талуудын нэг тал нь дангаараа зөвшөөрсөн бол гэжээ.	Хугацаа мэдэгдэх 154 дугаар зүйл. Шүүх хуралдааны товыг тов мэдэгдэх хуудас, тухайн хэрэгт оролцсон этгээдэд шууд мэдэгдэх, бусад зохих аргаар хэрэгжүүлнэ. Хугацаа тогтоох, өөрчлөх 93 дугаар зүйл. Хугацааг хүсэлт эсхүл шүүхэд олгогдсон эрх хэмжээний дагуу шүүх хуралдаан даргалагч тогтооно. 93.3. Урьдчилсан шатны хэлэлцүүлэг, хэлэлцүүлгийн бэлтгэл ажиллагааны хугацааг гагцхүү хүндэтгэн үзэх шалтгаантай тохиолдолд өөрчилж болно. Харин эхний хугацааг талуудын зөвшөөрлийн үндсэн дээр өөрчилж болно.

<p>- 38.9. Шүүх хуралдааны явцад шинээр нотлох баримт шаардагдвал шүүх хуралдааныг нэг удаа хойшлуулах, хэрэгт хамааралгүй, нотолгооны ач холбогдолгүй, хуулиар зөвшөөрөгдөөгүй баримтыг хэргийн нотлох баримтаас хасах буюу шаардан авахаас татгалзах эрхийг шүүх эдлэх бөгөөд эдгээр тохиолдолд шүүх тогтоол, шүүгч захирамж гаргана.</p>	<p>Шүүх хуралдааны тов болон шүүх хуралдаан хойшлуулах үндэслэлд зохицуулсан бас нэгэн онцгой зохицуулалт нь “Долдугаар сарын 1-ээс Наймдугаар сарын 31-ний хооронд товлосон шүүх хуралдааныг талуудын 7-оос доошгүй хоногийн өмнө бичгээр гаргасан хүсэлтийн дагуу хойшлуулж болно” гэсэн бөгөөд гэвч дараах тохиолдолд хойшлуулахгүй:</p> <p>Хөрөнгө хураахтай холбоотой маргаан, шүүхийн даалгавар, шүүхийн хамгаалалт тогтоосон шийдвэртэй холбоотой хэрэг маргаан</p> <ul style="list-style-type: none"> • Зай талбай ашиглах, нүүхтэй холбоотой маргаан, орон сууцны түрээсийн гэрээг үргэлжлүүлэх эсэхтэй холбоотой маргаан; • Векселээс үүссэн нэхэмжлэл эсвэл чекийн төлбөрийн талаар гаргасан нэхэмжлэлийн шаардлагыг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа; • Нэгэнт эхэлсэн барилгын төслийг үргэлжлүүлэх эсэхтэй холбоотой барилгын эрх зүйн маргаан; • Шүүхийн эрх бүхий байгууллагаас харьяалах эрхгүй этгээдэд эд юмс ашиглах зөвшөөрөл олгох, эсвэл хүлээлгэн өгсөнтэй холбоотой маргаан; • Албадан гүйцэтгэх ажиллагаа; <p>Хүчин төгөлдөр болох тухай мэдэгдэх эсхүл арбитрын ажиллагааны явцад шүүгчээс арга хэмжээ авах ажиллагаа.</p>	<p>- 93.4 Дээр дурдсанаас үл хамааран хэлэлцүүлгийн бэлтгэл ажиллагаа дуусаж, урьдчилсан шатны хэлэлцүүлэгт шилжсэн бол хэлэлцүүлгийн хугацааг зайлшгүй шалтгаантайгаас бусад тохиолдолд өөрчилж болохгүй.</p>
---	--	--

4.	105 дугаар зүйл. Хэргийн оролцогчоос гаргасан хүсэлтийг шийдвэрлэх 105.2.Хэрэг хянан шийдвэрлэхтэй холбогдолтой нэмэлт тайлбар, нотлох баримтыг урьд нь гаргах буюу санал болгох бололцоотой байсан боловч шүүх хуралдааны үед гаргасан нь хүндэтгэн үзэх шалтгаантай гэж шүүх үзвэл түүнийг хүлээн авч, шинжлэн судлах шаардлагатай бол шүүх хуралдааныг нэг удаа хойшлуулж болно.	296 дугаар зүйл. Хожимдсон хүсэлтийг хангахаас татгалзах (1) Аливаа хариу тайлбар, хамгаалах арга хэрэгслийг тогтоосон хугацаанд гаргаагүй хожимдуулсан нь үүнийг хүлээн авахад хэрэг хянан шийдвэрлэх хугацааг сунжруулахгүй гэж үзэхээр байгаа, мөн талууд хүндэтгэн үзэх шалтгаантай байсан бол шүүх өөрийн үзэмжээр харгалзан үзэж хүлээн авах эсэхийг шийдвэрлэнэ.	
----	---	---	--

Тав. Дүгнэлт, санал

ИХШХШТХ-ийн үндсэн зарчим болох диспозитив зарчмыг тодорхойлохдоо уг зарчмыг өөрийг нь тодорхойлохоос илүүтэйгээр талуудын эрх, үүрэг хэрэгжүүлэх хэсэгт тусгаж өгөх шаардлагатай. Жишээлбэл, хэргийн оролцогч нь тайлбар, тайлбараа нотлож буй нотолж баримтын жагсаалтыг эсрэг талдаа илгээх, хэргийг шүүх хуралдаанаар хэлэлцүүлэх хүсэлт гаргах /ач холбогдол нь өөрийн зүгээс өгөх тайлбар, нотлох баримт хангалттай бүрдсэн гэдгийг илэрхийлэх юм/ замаар хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг талууд удирдаж байгаа байдлаар хуулийн зохицуулалтуудыг томъёолох хэрэгтэй.

Иргэний хэрэг үүсгэхээс өмнөх шатанд хэргийн оролцогчид нэхэмжлэлийг хүлээн авахаас татгалзах тухай шүүгчийн захирамжид гомдол гаргасан тохиолдолд тухайн гомдлыг хянан шийдвэрлэх, цаашлаад иргэний хэрэг үүсгэх хүртэл зарцуулагдах хугацаа ойролцоогоор 31 хоног байна. ИХШХШТХ-ийн 65 дугаар зүйлийн 65.1 дэх хэсэгт практикт төдийлөн хэрэгждэггүй буюу хэрэгжих боломжгүй олон үндэслэлийг тусгасан нь нэхэмжлэлийг хүлээн авахаас татгалзах тухай захирамж гаргах явдлыг нэмэгдүүлэх хүчин зүйлийн нэг тул шаардлагагүй заалтуудыг хасах саналтай байна.

ИХШХШТХ-ийн 72 дугаар зүйлийн 72.3 дахь хэсгийн бичвэрт “..нэхэмжлэлийн шаардлагыг хүлээн зөвшөөрсөнд тооцож” гэж шууд тусгасан нь хэрэг үүсгэснээс хойш шүүх хуралдаан хүртэлх хугацаанд хариуцагч нэхэмжлэлийн шаардлагыг хүлээн зөвшөөрсөн бол хэргийг хялбаршуулсан журмаар шийдвэрлэх тухай ИХШХШТХ-ийн 74 дүгээр зүйлийн зохицуулалттай ижил төстэй байдлаар ойлгогдоход хүргэж байна. Ингэснээр практикт хариуцагч хариу тайлбар, нотлох баримтаа шүүхэд ирүүлээгүй, шүүхэд ирж тайлбар өгөөгүй эс үйлдлийг нэхэмжлэлийн шаардлагыг хүлээн зөвшөөрсөнд тооцох агуулгаар биш харин түүний идэвхгүй байр суурь нь хэргийг шүүх хуралдаанаар хэлэлцүүлэх үндэслэл болгох үр дагаврыг бий болгоно.

Түүнчлэн шүүх хуралдааныг товлон зарлахтай холбоотойгоор ИХШХШТХ-ийн 76 дугаар зүйлийн 76.1.1 дэх заалтын дагуу “Хэрэг хянан шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой нотлох баримт хангалттай бүрдсэн” гэдгийг шүүгч биш зохигч шийдвэрлэхээр өөрчлөх нь хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны диспозитив зарчимд нийцэх юм. Мөн тус заалтад “эсхүл энэ хуулийн 71.1-т заасан хугацаа дууссан” гэж заасан нь хэрэг хянан шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой нотлох баримт хангалттай бүрдсэн гэж зохигч үзээгүй нөхцөлд хэрэг хянан шийдвэрлэх хугацаа

дууссан гэх үндэслэлээр шүүгч шүүх хуралдааныг товлох нь мөн диспозитив зарчимд харш болжээ.

“Хэрэг хянан шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой нотлох баримт хангалттай бүрдсэн” нь хэргийг шүүх хуралдаанаар хэлэлцүүлэх үндэслэл болох тул хэргийн оролцогчид гагцхүү шүүх хуралдааны бэлтгэл хангах шатанд шүүхэд тайлбар өгөх, нотлох баримт гаргах, цуглуулах зэрэг ажиллагааг хэрэгжүүлбэл зохилтой. Харин шүүх хуралдааны явцад хэрэг хянан шийдвэрлэхтэй холбогдсон нэмэлт тайлбар, шинэ нотлох баримт, бусад асуудлын талаар хэргийн оролцогчоос гаргасан хүсэлтийг хүндэтгэн үзэх шалтгаантайгаас бусад тохиолдолд хангахгүй орхих, хүндэтгэн үзэх шалтгаан бий гэж үзсэн бол энэ талаарх зохих дүгнэлтийг захирамж, тогтоолын үндэслэлд дүгнэж байх шаардлагатай.

Иймд ИХШХШТХ-ийн 38 дугаар зүйлийн 38.9 дэх хэсэгт зааснаар шүүгч шүүх хуралдааны явцад шинээр нотлох баримт шаардагдсан гэж өөрөө үзэх нь мэтгэлцэх зарчмыг зөрчиж байх тул уг заалтаас энэ хэсгийг хасах учиртай.

Түүнчлэн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны диспозитив зарчмыг хангах үүднээс шүүх хуралдаанд бэлтгэх зохигчийн үүргийг тодорхой болгох, урьдчилсан шүүх хуралдаан явуулах зохицуулалт шинээр шаардлагатай гэж дүгнэхээр байна.

Дүн шинжилгээ хийх зорилгод хамааралгүй ч хуулийн системчлэлийн хувьд ИХШХШТХ-ийн 170, 171 дүгээр зүйлийн зохицуулалтуудыг давж заалдах шатны хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны зохицуулалтаас хасаж, анхан шатны хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны зохицуулалтуудад оруулах нь оновчтой гэх саналыг гаргаж байна.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

Хууль тогтоомж:

- Монгол Улсын Үндсэн хууль. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 1992 (№1).
- Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 2002 (№8).
- ХБНГУ-ын Иргэний процессын кодекс.
- Япон Улсын Иргэний процесс хууль, Иргэний процессын дүрэм (Дээд шүүх).
- ОХУ-ын Иргэний процессын кодекс, Проспект, Москва. 2015 он

Монгол хэлээр:

- Б.Буянхишиг, Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх эрх зүй. УБ. 2021 он
- Йоахим Кают, Монгол Улсын иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх эрх зүй. Анхны хэвлэл. УБ. 2015 он
- А.Түвшинтөгс, “Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 72.3 дахь зохицуулалтын онолын тайлбар, практик хэрэглээ”. Хууль дээдлэх ёс сэтгүүл 2019 №79 (1)
- Ю.Ёохамски, Монгол Улсын Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн тайлбар. УБ. 2004 он
- Монгол Улсын дээд шүүх, ИХШХШТХ-ийн дэлгэрэнгүй тайлбар. УБ. 2008 он
- Монгол Улсын дээд шүүх, ИХШХШТХ-ийн дэлгэрэнгүй тайлбар. УБ. 2014 он
- Монгол Улсын дээд шүүхийн 2020 оны 04 дүгээр сарын 08-ны өдрийн “Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллаганд байгаа хугацаа хэтэрсэн болон түдгэлзүүлсэн хэргийн судалгааны тойм.
- Хууль зүй дотоод хэргийн яам, Хууль тогтоомжийн тухай хууль /аргачлал, гарын авлага/. УБ. 2016 он
- Нээлттэй нийгэм форум. Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагаа: Хэргийн оролцогчийн эрх ба иргэний хэрэг хойшлуулалт, шүүхийн шийдвэрийн дүн шинжилгээ. УБ. 2021
- Шүүхийн ерөнхий зөвлөл. Монгол Улсын шүүхийн тайлан 2019. УБ.2020 он

Цахим эх сурвалж:

- Legalinfo.mn – Эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн систем
- Gesetze-im-internet.de – ХБНГУ-ын хууль тогтоомжийн нэгдсэн сан
- <https://elaws.egov.go.jp/> – Япон улсын хууль тогтоомжийн нэгдсэн сан